

відповідаючи *Λενζανή* = **lędzjané* – одній із назв наддніпрянських полян, має певним чином відповідати їй історично.

Але чи могли зарозумілі войовники-руси перейняти назву місцевого племені, віднесеного Порфирогенетом до числа «пактіотів»?

Велику імовірність останнього ілюструє східна традиція про три групи русів, одна з яких має назву *ас-Славійя*, що, за одноставним визнанням дослідників, відповідає літописній назві *словен ільменських* [17, 416; 6, 85]. Ми не маємо підстав вважати, що відносини русів з новгородськими словенями мали принципово різнитися від стосунків з київськими полянами.

Показово, що ряд авторів для двох груп русів називають імена як їхніх головних міст, так і власне «груп»: «*І вища їхня група зветься ас-Славійя і цар їхній [знаходиться] у місті Салав, наступна група – ал-Арсанійя, цар її сидить у місті Арсі...*» [17, 412]. Проте, ім'я групи, «цар» якої перебуває у місті Куйаба (Київ), не наведене. Вочевидь, назву «групи» було чомусь випущено вже у першоджерелі традиції (у аль-Балхі?), хоча вона мала бути відомою арабському світу, адже тут сказано, що до Куйяби (і тільки до цього міста русів! [17, 411–414]) приїзять мусульманські купці.

З огляду на усе вищесказане, маємо підстави вважати, що випущена аль-Балхі і його наступниками назва «племені русів» з області Києва знайшла подвійне відображення у працях Абу-ль-Гасана аль-Мас'уді.

1. Артамонов М. И. История хазар. – Л., 1962. 2. Бейлис В. М. Народы Восточной Европы в кратком описании Мутаххара аль-Макдиси (X в.) //

Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – Вып. II. – М., 1969. – С. 304–311. 3. Гадло А. В. Проблема Приазовской Руси, как тема русской историографии // Сборник Русского исторического общества. – Т. 4. – М., 2002. – С. 14–39. 4. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. – СПб., 1870. 5. Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. Изд. 2-е. Науч. ред., послесловие, комментарии В. Я. Петрухина. – М., 2003. 6. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. – Т. 3: Восточные источники. Сост. Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова, В. Я. Петрухин. – М., 2009. 7. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – Т. 2. – М., 1967. 8. Исаевич Я. Д. Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – М., 1981. – С. 156–170. 9. Калинина Т. М. Арабские учёные о нашествии норманнов на Севилью в 844 г. // Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исследования 1999 г. – М., 2001. – С. 190–210. 10. Калинина Т. М. Днепр-Донской бассейн в представлениях арабо-персидских географов IX–X вв. // Хазарский альманах. – Т. 6. – Харьков, 2007. – С. 106–117. 11. Коковцов П. К. Еврейско-хазарская переписка в X в. – Л., 1932. 12. Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии. Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. – М., 1991. 13. Конча С. LENZANINOI Константина Багрянородного у контексті проблеми ляхів-лендзян // Вісник Київського ун-ту. Серія: українознавство. – Вип. 11. – 2007. – С. 4–7. 14. Конча С. «Лензяни» в контексті Київської Русі // Збірник наукових праць науково-досл. ін-ту українознавства. – Т. XV. – К., 2007. – С. 256–270. 15. Микульский Д. В. Арабский Геродот. – М., 1998. 16. Минорский В. Ф. Куда ездил древние русы? // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – Вып. 1 – М., 1964. – С. 19–27. 17. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 365–419. 18. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. – М., 1990. 19. Плетнёва С. А. Хазары. – М., 1986 (2-е изд.). 20. Прицак О. Походження Русі. – Т. II. – К., 2003. 21. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XI–XIII вв. – М., 1982. 22. *Lehr-Splawinski T. Lędzicze – Lędzianie – Lahowie* // *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata.* – Poznań, 1959. – S. 195–209. 23. *Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge.* – Leipzig, 1903.

Назар Котельницький

Дворянський маєток І. І. Петрункевича: питання історії та економіко-господарчої структури

Автор статті висвітлює різні аспекти діяльності послідовного опозиціонера самодержавства, яскравого представника української національної аристократії – І. І. Петрункевича.

Various aspects of activities of I. Petrunkevych, the bright representative of the Ukrainian national aristocracy are covered in the article.

Іван Ілліч Петрункевич (1843–1928) – знакова постать в історії Чернігівщини другої половини XIX ст. Бурхлива політична діяльність ліберального дворянина, яскравого представника української національної аристократії, – І. І. Петрункевича, возвела діяча у ранг найбільш «одіозних» особистостей того часу, тим самим надаючи відомості про чернігівський край. В історичній літературі сформовано достатньо цілісне уявлення про політичний аспект діяльності І. І. Петрункевича. Однак донині нічого невідомо про історію та господарчу структуру маєтку І. І. Петрункевича у селі Плиски Борзнянського повіту Чернігівської губернії. Як побачимо далі, дослідження цього питання є дуже важливим для уявлення про фінансово-економічне становище І. І. Петрункевича – послідовного опозиціонера самодержавства.

Фамільний маєток династії Петрункевичів перейшов у власність Івана Ілліча упродовж 1866–1867 рр. Батьки політика, які проживали у цей час вже в Чернігові, дарувальним актом передали маєток у Плисках у власність сина [4, 11]. Однак проблема полягала у тому, що господарство родинного осередку перебувало у стані гострої системної кризи, спричиненої процесами відміни кріпосного права у Росії. Матеріали Чернігівського губернського правління

пояснюють цю ситуацію. Так, маєток Івана Петрункевича у селі Плиски, згідно даних правління, був у кредитному закладі Чернігівського інституту громадської опіки по займу від 4 липня 1857 року. Строк закладу – 28 років, сума закладу – 5 тисяч 50 карбованців [1, арк. 1–2]. У своїх мемуарах І. І. Петрункевич вказує, що маєток було віддано в оренду угорському господарю і лише будинок залишився у його розпорядженні [4, 11]. Цілком очевидно, що головним завданням політика у найближчій перспективі повинна була стати справа порятунку фамільного маєтку.

Зауважимо, що маєток Петрункевичів славився у Борзнянському повіті своєю цінністю і прогресивністю, а тому, якщо можна так сказати, був достойний порятунку. Про це красномовно свідчить і документація Чернігівського Губернського Правління. Так, згідно з відомостями Чернігівської казенної палати, маєток Петрункевичів у Плисках складався з: 101 душі чоловічої статі тимчасовозобов'язаних селян, 307 десятин орних земель, 123 десятин сінокісної землі, 51 десятини дров'яного лісу, 30 десятин присадибної городньої землі. Всього у черезсмужному володінні налічувалось 511 десятин землі. Маєток мав наступні господарські підструктури: двір господаря з різними побудовами, будинок з шишкового лісу, ставок

для рибної ловлі зі снастями, водяний вітряк [2, арк. 1]. Крім цього, маєток був оснащений новітньою сільськогосподарською технікою провідних іноземних виробників: 7 залізних плугів фірми «Рансом», один плуг для підйому цілини фірми «Горнсбі», три екстернатори, дві жнивварські машини фірм «Джонсон» і «Самуельсон», косилка, рядова і розкидна сіялки, шведська бильна молотилка [3, 154]. Як бачимо, економія І. І. Петрункевича являла собою модерне, капіталістичне господарство фермерського типу, основою якого було аграрне устаткування нового покоління. Не дивно, що контрольні та фіскальні органи губернії звернули дуже пильну увагу на можливе майбутнє родинного осередку династії Петрункевичів.

26 жовтня 1870 року Чернігівська казенна палата направила подання до Чернігівського губернського правління з приводу опису, оцінки і взяття в опіку і управління маєтку І. І. Петрункевича, оскільки банківські борги так і не були сплачені. Документ вказував, що, оскільки боргові зобов'язання по маєтку Петрункевичів залишаються несплаченими і складають 5050 карбованців, 6 % банківських, штрафну суму у розмірі 77 карбованців 90 копійок, казенна палата просить губернське правління зробити розпорядження про взяття цього маєтку на особистий контроль і здійснити увесь комплекс заходів, передбачений для проблемних володінь. Результати робіт палата просила надати через 3 місяці, а прибутки від маєтку пересилати у палату, в рахунок боргу, дозволивши при цьому власникам чи управлінцям вільно проживати у маєтку з правом господарчих розпоряджень із землею тимчасовозобов'язаних селян [2, арк. 1].

Як бачимо, загроза конфіскації маєтку була реальною перспективою, тим більше, що цим питанням з подачі правління зайнялися поліцейські органи. 30 жовтня 1870 року, губернське правління направило у Борзнянське поліцейське управління подання, де призначався строк до 30 листопада 1870 року, як термін явки власників чи їх уповноважених для реалізації процедури опису маєтку. Борзнянське повітове поліцейське управління 26 січня 1871 року сповістило губернське правління про взяття під персональний контроль питання маєтку Петрункевичів усіма органами поліції [2, арк. 2–3, 5].

Реакція І. І. Петрункевича та його родини була достатньо оперативною. Наприкінці грудня 1870 року, губернське правління сповістило казенну палату про виконання, в основному, доручення палати. Вказувалось, що банківські борги, в основному погашені шляхом впровадження штрафних санкцій і перераховані у сумі 2398 карбованців на рахунок казенної палати. Крім того, було сплачено банківський процент – 6 %, на суму 65 карбованців 49 копійок. Становий пристав, який здійснював адміністративні санкції, повідомив, що перерахунок коштів підтверджується персональною розпискою у Конотопській поштової конторі від 23 грудня 1870 року [2, арк. 6–7].

Отже, вже наприкінці 1870 року, родиною Петрункевичів була погашена половина заборгованості по банківським займам. Звісно, більшість цієї суми складала заощадження родини, а персональні кошти І. І. Петрункевича не були достатніми для вирішення проблем. Однак, цілком очевидно, що завданням Івана Ілліча була остаточна ліквідація боргів фамільного маєтку – він мусив погасити борги вже як новий власник маєтку. Це підтверджу-

ють наступні дії І. І. Петрункевича, коли Борзнянське повітове поліцейське управління, за вказівкою губернського правління, вирішило продовжити конфіскальний процес щодо маєтку у Плисках. З рапорту поліцейського відомства дізнаємось, що вже 23 квітня 1871 року, персонально І. І. Петрункевичем була внесена сума у розмірі 75 карбованців, як фінансовий транш по боргових зобов'язаннях [2, арк. 9–12]. 11 травня 1871 року Борзнянське повітове поліцейське управління повідомило, що, у зв'язку з частковим погашенням боргів, усі санкції проти І. І. Петрункевича можуть бути призупинені, але у разі несплати решти боргів будуть відновлені [2, арк. 13–16, 19].

Таким чином, на початку 70-х рр. XIX століття, силами І. І. Петрункевича та його родини фамільний маєток династії було врятовано. Аналіз економіко-господарчої структури маєтку династії Петрункевичів свідчить, що фамільний осередок являв собою модерне, капіталістичне господарство фермерського типу, основою якого було аграрне устаткування нового покоління. Саме ця обставина стала причиною великої зацікавленості маєтком контрольними та фіскальними органами Чернігівської губернії. Однак, економія І. І. Петрункевича вже була безповоротно вражена кризовими процесами, які стали безпосереднім наслідком відміни кріпосного права. Саме тому молодий політик вже не міг спиратись на стару аграрну основу буття дворянського соціуму.

Наголосимо, що віднайдені нами архівні матеріали великою мірою ставлять під питання безапеляційні твердження радянської історіографії про економічну успішність представників земського ліберального руху в Росії. Згідно досліджень Н. М. Пірумової, І. І. Петрункевич мав у власності 440 десятин землі [5, 270–271]. Очевидно, що залишок з 511 десятин загальної площі маєтку – 71 десятина належала групі тимчасовозобов'язаних селян, які проживали і працювали у маєтку в пореформенні роки. Отже, враховуючи цю деталь і провівши порівняльний аналіз матеріальних статків відомих персон земського руху на основі досліджень Н. М. Пірумової, маємо підстави стверджувати, що порівняно з іншими опозиціонерами у земствах Російської Імперії І. І. Петрункевич був власником середніх за обсягом земельних латифундій. До того ж, вище наведені дані свідчать про великі фінансові проблеми політика на початковому етапі його діяльності.

Відтак, І. І. Петрункевич став опозиціонером не стільки з причини його економічного благополуччя, скільки через намагання уникнути залежності від фундаментальної основи дворянської життєдіяльності – земельних латифундій. Джерелом опозиційності І. І. Петрункевича, принаймні у царині економічній, на наш погляд, було чітке розуміння безперспективності орієнтації на старі, дореформені структури життєдіяльності, які почали невпинно змінюватись під впливом потужної хвилі капіталістичних трансформацій у Російській Імперії.

1. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 127. – Оп. 3. – Спр. 727.
2. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 127. – Оп. 204а. – Спр. 571.
3. Матеріали для оцінки земельних угодий, зібраних експедиційним способом статистическим отделением при Черниговской губернской земской управе. – Т. 2: Борзнянский уезд. – К.: Типография и Литография М. П. Фрида, 1877.
4. *Петрункевич И. И.* Из записок общественного деятеля: Воспоминания / Под ред. проф. А. А. Кизеветтера. – Прага: Изд-во И. В. Гессена, 1934.
5. *Пирумова Н. М.* Земское либеральное движение. Социальные корни и эволюция до начала XX века. – М.: Наука, 1977.